

**СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ІНСТИТУТУ
ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ
ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ
В АСПЕКТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАКОННОСТІ І ПРАВОПОРЯДКУ**

Мельник С. М., Григоренко Є. І., Передерій О. С.

ВСТУП

Інститут юридичної відповідальності такої соціальної категорії як військовослужбовці Збройних Сил України та інших військових формувань є одним із найбільш складних як з точки зору правової регламентації, так і з позицій практичної реалізації. Незважаючи на особливу соціальну роль юридичної відповідальності тих громадян, які захищають Вітчизну, юридична відповідальність військовослужбовців є похідною від такого феномену, як соціальна відповідальність, або відповідальність члена соціуму перед самим суспільством. Певної «гостроти» дослідження науково-практичних аспектів юридичної відповідальності військовослужбовців надає також і те, що заходи юридичної відповідальності передбачають застосування державою до військовослужбовців, які проходять особливий вид державної служби законодавчо передбачених обмежень особистого, організаційного чи майнового характеру, які він зобов'язаний перенести заради загальносуспільного блага.

Виникнення передумов проблеми та формулювання проблеми. Забезпечення національної безпеки та оборони вимагає максимальної реалізації військових і військово-технічних, економічних, ідеологічних і інших суспільних ресурсів. За таких умов охоронна функція правової системи має виконувати головне завдання – вчасно та оперативно реагувати на порушення законодавства, перш за все, тим контингентом, який призначений для виконання конституційно значущих завдань та функцій. У зв'язку з цими та іншими чинниками «соціальної напруги» (психологічний стан, ефективність керівництва, рівень соціальної підтримки) невиключена ситуація, коли сфера проходження військової служби стає середовищем вчинення різного характеру правопорушень самими військовослужбовцями. Така ситуація є вкрай небажаною, за особливих умов (військовий чи надзвичайний стан). Відповідно, потребує додаткової комплексної уваги проведення соціально-правової характеристики інституту юридичної відповідальності

військовослужбовців Збройних Сил України та інших військових формувань в аспекті забезпечення національної безпеки і оборони.

Аналіз існуючих методів вирішення проблеми та формулювання завдання для оптимального розвитку техніки. На сьогодні науковий аналіз особливостей юридичної відповідальності військовослужбовців України саме у якості соціально-правового феномену лише започатковується. Реалії сьогодення вимагають оновлення підходів до дослідження юридичної відповідальності військовослужбовців з позицій соціального значення зазначеного правового інституту. З точки зору найбільш оптимальної методології дослідження обраних у спектр уваги питань, основними будуть історичний, формально-догматичний, порівняльно-правовий, соціологічний методи, а також метод системного аналізу.

1. Соціальне підґрунтя формування та подальшого розвитку комплексного й міжгалузевого інституту юридичної відповідальності військовослужбовців

Базовим та найістотнішим елементом, що виступає ключовою складовою правової системи будь-якої держави є інститут юридичної відповідальності. Наведений інститут є складним, розгалуженим та багаторівневим. Будучи пов'язаним з цілою низкою соціальних явищ, цей інститут має тенденцію до розширення, ускладнення. Наприклад, з'являються нові види юридичної відповідальності, суттєвим чином поновлюються традиційні види відповідальності, здійснюється більш детальна процесуалізація забезпечення різних видів відповідальності. Все це зумовлено тим, що цей інститут виступає як гарантія належного функціонування правової системи, що передбачає дотримання прав і свобод людини та громадянина, забезпечення законності та правопорядку, створення умов для розвитку громадянського суспільства, формування демократичної та правової держави, яка здатна, дотримуючись принципу верховенства права, виконувати складні задачі, у тому числі й щодо подальшого суспільно-політичного розвитку. Так, зокрема, до пріоритетних задач, що покладаються на державу та які до того ж виступають як справа всього Українського народу є захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки.

С. М. Скуріхін зазначає, що діяльність Збройних Сил України та інших військових формувань як у мирний, так і у воєнний час регламентована значним масивом нормативно-правових актів, чітке дотримання яких сприятиме забезпеченню стабільності у військовому середовищі, підвищенню боєздатності армії. Для досягнення цієї мети

військовослужбовцям необхідно не просто сприймати, але й розуміти дію правового інструментарію, перейнятися його духом, ставитися до права як до цінності, що безпосередньо пов'язано з правовою культурою¹. У той же час, розуміючи той факт, що рівень правової культури як у суспільстві, так і в армійському соціальному середовищі не завжди на високому рівні, а у деяких соціальних груп чи окремих осіб є навіть доволі низьким, то реалізація правових норм теж може бути низькою. У зв'язку з цим, інститут юридичної відповідальності зі всіма його функціями може допомогти у покращенні ситуації у правовій сфері, а отже і у сфері забезпечення національної безпеки і оборони.

Не випадково, І. Безклубий вказує на те, що у юриспруденції існує велика кількість основоположних категорій, які виступають основою для формування окремих правових інститутів, які, своєю чергою, забезпечують належну реалізацію правових норм. Значна кількість статей Конституції України так чи інакше пов'язана із правовою (юридичною) відповідальністю як загального, так і галузевого характеру. У зв'язку з цим, науковець задається питанням про те, чи достатньо підстав для того, щоб розглядати відповідальність як правовий інститут? Таке питання здебільшого виникає в межах окремих галузей права, проте на законодавчому рівні формується цілісна система спеціальних норм права, які забезпечують належне застосування механізму відповідальності того чи іншого виду².

Повністю погоджуючись з вищевказаною тезою, слід додати, що значна соціальна зумовленість юридичної відповідальності загалом та юридичної відповідальності військовослужбовців знаходить своє відбиття в аспекті її конституціоналізації. Йдеться про те, що вітчизняний конституціодавець, формуючи текст Основного Закону України, не міг обійти різноманітні питання, що з одного боку пов'язані зі значущістю військової сфери, а з іншого – з питаннями забезпечення законності, правопорядку та військової дисципліни. Наведені аспекти акумулятивно пов'язані з належно функціонуючим інститутом юридичної відповідальності. При цьому, варто виходити з того, що вказаний інститут необхідно розглядати з одного боку з точки зору забезпечення законності, правопорядку та військової дисципліни, які виступають найважливішою умовою виконання військовослужбовцями тих задач, що на них покладено, а з іншого – з точки зору прав і свобод людини та громадянина. Останній аспект виступає достатньо

¹ Скуріхін С. М. Статусна та компетентна правова культура військовослужбовців Збройних Сил України : монографія / за ред. Ю. М. Оборотова. Одеса : Фенікс, 2011. С. 3.

² Про українське право. Часопис кафедри теорії та історії держави і права Київ. нац. ун-ту імені Тараса Шевченка. За ред. проф. І. Безклубого. Київ., 2010. Чис. V. – С. 18.

змістовним, оскільки у разі порушення прав і свобод військовослужбовців у межах притягнення їх до юридичної відповідальності, відбудеться порушення законності, справедливості, а отже і не буде досягнуто тих цілей та завдань, що передбачає юридична відповідальність. Більш того, може мати місце навіть зворотній ефект, коли в особи у наслідок таких дій сформується огида, образа, відчуття несправедливості та замість того, щоб стати на шлях виправлення своєї поведінки, така особа буде ще у більшій мірі вчиняти різноманітні правопорушення.

Ураховуючи значний соціальний запит на забезпечення національної безпеки та оборони, а також законності, правопорядку та військової дисципліни, конституціонодавець суттєву увагу приділив наведеним питанням у тексті Основного Закону України.

У першу чергу, вартим уваги є те, що задачі, які покладаються на військовослужбовців та питання їх соціального захисту та членів їх сімей розкриваються безпосередньо у засадах конституційного ладу України (стаття 17 Конституції України). Тим самим Конституція України сформувала доволі високу планку правового регулювання, що повинно знайти свій розвиток і на рівні поточного законодавства та практики його застосування. У той же час, в Основному Законі України було сформульовано підхід, завдяки якому повинно було відбуватися становлення інституту юридичної відповідальності в цілому та військовослужбовців зокрема як цілісного правового явища.

Зокрема, йдеться про чіткий імперативний конституційний припис, відповідно до якого засади цивільно-правової відповідальності; діяння, які є злочинами, адміністративними або дисциплінарними правопорушеннями, та відповідальність за них повинні визначатися виключно законами України (пункт 22 частини 1 статті 92 Конституції України). Безперечно, у сучасній правовій доктрині сформульований підхід, відповідно до якого, видів юридичної відповідальності набагато більше, але Конституція окреслює основні її види, формує відповідну систему та вказує на те, що всі вони повинні визначатися на рівні закону. У зв'язку з цим, не можна встановлювати засади будь-якого виду юридичної відповідальності у підзаконних нормативно-правових актах.

На розвиток системи юридичної відповідальності було спрямовано положення, закріплене у статті 26 Статуту внутрішньої служби Збройних Сил України, де вказано на те, що військовослужбовці залежно від характеру вчиненого правопорушення та провини несуть з урахуванням бойового імунітету, визначеного Законом України «Про оборону України» дисциплінарну, адміністративну, матеріальну, цивільно-правову та кримінальну відповідальність згідно із законом.

Юридична відповідальність військовослужбовців, будучи цілісним соціальним інститутом, складається з низки видів, які у силу цього повинні органічно бути взаємопов'язані між собою. Такий зв'язок спрямований на забезпечення цілісності інституту юридичної відповідальності, забезпечення його соціально-юридичної зумовленості, а також досягнення задач забезпечення законності, правопорядку та військової дисципліни як однієї з найважливіших передумов належної обороноздатності та національної безпеки України.

У зв'язку з цим, системний підхід до юридичної відповідальності військовослужбовців прослідковується на рівні поточного законодавства. Так, у Статуті внутрішньої служби Збройних Сил України, який визначає загальні права та обов'язки військовослужбовців Збройних Сил України та інших військових формувань і їх взаємовідносини, обов'язки основних посадових осіб бригади (полку, корабля 1 і 2 рангу, окремого батальйону) та її підрозділів, правила внутрішнього порядку у військовій частині та її підрозділах, не просто перелічуються основні види юридичної відповідальності військовослужбовців, але й вказується на деякі аспекти їх взаємодії. Зокрема, у статті 27 цього ж Статуту вказано на те, що військовослужбовці, на яких накладається дисциплінарне стягнення за вчинене правопорушення, не звільняються від матеріальної та цивільно-правової відповідальності за ці правопорушення. За вчинення кримінального правопорушення військовослужбовці притягаються до кримінальної відповідальності на загальних підставах. Наведена норма Статуту пов'язує дисциплінарну відповідальність із можливістю притягнення військовослужбовців як до матеріальної, так і до цивільно-правової відповідальності.

Слід звернути увагу на те, що подібна норма відсутня у КК України та КУпАП. Але чинне військове законодавство містить норму, що виступає «зв'язувальною ланкою» кримінальної та адміністративної відповідальності з одного боку та матеріальної з іншого. Так, у частині 3 статті 3 Закону України «Про матеріальну відповідальність військовослужбовців та прирівняних до них осіб за шкоду, завдану державі» чітко вказано про те, що притягнення особи до матеріальної відповідальності за завдану шкоду не звільняє її від дисциплінарної, адміністративної чи кримінальної відповідальності, установлені законами України. Отже, сформовано чіткий взаємозв'язок матеріальної відповідальності з дисциплінарною, адміністративною та кримінальною. При цьому, запроваджується механізм притягнення військовослужбовця до матеріальної відповідальності у разі притягнення його до кримінальної відповідальності. Так, частиною 5 статті 10 цього Закону

встановлено, що у разі притягнення особи (військовослужбовця чи прирівняної до нього особи), яка завдала шкоду, до кримінальної відповідальності відшкодування шкоди здійснюється шляхом пред'явлення військовою частиною, установою, організацією, закладом цивільного позову в кримінальному провадженні в порядку, встановленому законом.

Інститут юридичної відповідальності військовослужбовців, будучи комплексним міжгалузевим інститутом, повинен забезпечити функціонування правових механізмів у різних ситуаціях, що виникають на практиці. Для цього, повинні бути сформовані системні зв'язки також і між кримінальною, адміністративною та дисциплінарною відповідальністю.

Так, наприклад, відповідно до частини 4 статті 401 КК України, особа, яка вчинила кримінальне правопорушення, передбачене статтями цього розділу, може бути звільнена від кримінальної відповідальності згідно із статтею 44 цього Кодексу із застосуванням до неї заходів, передбачених Дисциплінарним статутом Збройних Сил України. Так, для звільнення військовослужбовця від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям, примиренням винного з потерпілим, передачею особи на поруки, зміною обстановки тощо (статті 45-49 КК України) в обов'язковому порядку його повинно бути притягнуто до дисциплінарної відповідальності.

У той же час, на практиці може бути і зворотня ситуація, коли спершу у діях військовослужбовця вбачалося вчинення ним дисциплінарного правопорушення та поставало питання про притягнення його до дисциплінарної відповідальності, але у ході встановлення фактичних обставин справи було з'ясовано, що у таких діях має місце склад адміністративного чи навіть кримінального правопорушення.

Так, відповідно до частини 4 статті 85 Дисциплінарного статуту Збройних Сил України, якщо під час службового розслідування, яке проводиться з метою уточнення причин і умов, що сприяли вчиненню дисциплінарного правопорушення, та ступеня вини, буде з'ясовано, що правопорушення військовослужбовця містить ознаки кримінального правопорушення, командир військової частини письмово повідомляє про це орган досудового розслідування.

У свою чергу, якщо ж під час службового розслідування буде встановлено, що правопорушення військовослужбовця містить ознаки адміністративного правопорушення, пов'язаного з корупцією, чи було одержано інформацію про вчинення такого правопорушення військовослужбовцем, командир військової частини зобов'язаний у межах своїх повноважень ужити заходів щодо припинення такого

правопорушення й негайно письмово повідомити про його учинення відповідному прокуророві й спеціально уповноваженому суб'єктові у сфері протидії корупції. У разі якщо ознаки адміністративного правопорушення, пов'язаного з корупцією, встановлено під час проведення службового розслідування стосовно військовослужбовця чи одержано інформацію про вчинення ним такого правопорушення, командир військової частини зобов'язаний у межах своїх повноважень ужити заходів щодо припинення такого правопорушення й негайно письмово повідомити про його учинення відповідному прокуророві й начальникові відповідного органу управління Військової служби правопорядку у Збройних Силах України (частини 4 та 5 статті 85 Дисциплінарного статуту Збройних Сил України).

Щодо адміністративної відповідальності військовослужбовців, то, у силу своєї специфіки, вона має тісний зв'язок з дисциплінарною відповідальністю. Так, згідно з частиною 2 та 3 статті 45 Дисциплінарного статуту Збройних Сил України, за вчинення адміністративних правопорушень військовослужбовці несуть дисциплінарну відповідальність за цим Статутом, за винятком випадків, передбачених КУпАП. Як видно у цій нормі передбачено загальне правило, у відповідності до якого військовослужбовці несуть дисциплінарну відповідальність за вчинення адміністративних правопорушень. Це загальне правило, корелює з положеннями КУпАП. Так, військовослужбовці несуть відповідальність за адміністративні правопорушення за дисциплінарними статутами (перше речення частини 1 статті 15).

Далі йдеться про ті винятки із загального правило, на які вказує Дисциплінарний статут Збройних Сил України. Зокрема, у другому реченні цієї ж частини перелічуються випадки притягнення військовослужбовців до адміністративної відповідальності на загальних підставах (наприклад, за порушення правил, норм і стандартів, що стосуються забезпечення безпеки дорожнього руху, санітарних норм, правил полювання, рибальства та охорони рибних запасів, митних правил тощо).

Крім того, за вчинення військових адміністративних правопорушень військовослужбовці, а також військовозобов'язані та резервісти під час проходження зборів несуть відповідальність, передбачену главою 13-Б КУпАП, за умови, якщо ці правопорушення не тягнуть за собою кримінальної відповідальності.

З цього приводу необхідно звернути увагу на те, що з одного боку, військові адміністративні правопорушення, передбачені вказаною главою також є виключенням, а аспекті того, що за їх вчинення настає не

дисциплінарна, а адміністративна відповідальність. З іншого ж боку, значна частина складів таких правопорушень тяжіє саме до дисциплінарних правопорушень, оскільки безпосередньо пов'язані із військовою дисципліною як бездоганним і неухильним додержанням усіма військовослужбовцями порядку й правил, установлених статутами Збройних Сил України та іншим законодавством України. Так, відмова від виконання законних вимог командира (начальника), самовільне залишення військової частини або місця служби, недбале ставлення до військової служби, порушення правил несення бойового чергування (статті 172-10, 172-11, 172-15, 172-17 та деякі інші) є правопорушеннями, що прямо зачіпають питання військової дисципліни.

Безперечно, кримінальна та адміністративна відповідальність військовослужбовців має доволі тісний взаємозв'язок (про що буде йтися далі), у зв'язку з цим, КУпАП вказує на те, що за вчинення військових адміністративних правопорушень військовослужбовці несуть відповідальність, яка передбачена главою 13-Б КУпАП, лише за умови, якщо ці правопорушення не тягнуть за собою кримінальну відповідальність. Наприклад, стаття 172-11 КУпАП встановлює адміністративну відповідальність за самовільне залишення військової частини або місця служби, а стаття 407 КК України встановлює кримінальну відповідальність, безперечно з переліком деяких додаткових фактичних обставин.

До специфічних рис юридичної відповідальності військовослужбовців, що зумовлено особливостями їх соціально-правового становища та задач, які на них покладено є те, що притягнення військовослужбовця до будь-якого виду відповідальності повинно здійснюватися з урахуванням бойового імунітету. Для цього слід звернутися до Закону України «Про оборону України» (абзац 3 статті 1), де вказано на те, що він полягає у звільненні військового командування, окремих військовослужбовців, добровольців Сил територіальної оборони Збройних Сил України та інших військових формувань від відповідальності, у тому числі кримінальної, за втрати особового складу, бойової техніки чи іншого військового майна, наслідки застосування збройної та іншої сили під час відсічі збройної агресії проти України або ліквідації (нейтралізації) збройного конфлікту, виконання інших завдань з оборони України із застосуванням будь-яких видів зброї (озброєння), настання яких з урахуванням розумної обачності неможливо було передбачити при плануванні й виконанні таких дій (завдань) чи які охоплюються виправданим ризиком, крім випадків порушення законів й звичаїв війни або застосування збройної сили, визначених

міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

В аспекті соціальної зумовленості юридичної відповідальності військовослужбовців слід урахувати і те, що Статут внутрішньої служби Збройних Сил України не тільки вказує на відповідні види відповідальності, але й чітко фіксує, що всі вони можуть передбачатися тільки законом. Це положення відповідає статті 92 Конституції України, але на практиці ці приписи довгий час не повною мірою реалізовувалися.

Так, доволі довгий час була чинною Постанова Верховної Ради України «Про затвердження Положення про матеріальну відповідальність військовослужбовців за шкоду, заподіяну державі» від 23 червня 1995 року. Вказаний підзаконний нормативно-правовий акт визначав підстави і порядок притягнення до матеріальної відповідальності військовослужбовців і призваних на збори військовозобов'язаних, винних у заподіянні шкоди державі під час виконання ними службових обов'язків, передбачених актами законодавства, військовими статутами, порадами, інструкціями та іншими нормативними актами. Варто звернути увагу і на те, що притягнення військовослужбовців до матеріальної відповідальності здійснювалося на підставі підзаконного нормативно-правового акту, у той час як працівників – на підставі Кодексу законів про працю України, тобто на підставі закону.

Безперечно, такий стан речей суперечив Конституції України та Статуту внутрішньої служби Збройних Сил України і лише 3 жовтня 2019 року було ухвалено Закон України «Про матеріальну відповідальність військовослужбовців та прирівняних до них осіб за шкоду, завдану державі». Цей Закон, не суперечачи Конституції України, визначає підстави та порядок притягнення військовослужбовців та деяких інших осіб до матеріальної відповідальності за шкоду, завдану державному майну, у тому числі військовому майну, майну, залученому під час мобілізації, а також грошовим коштам, під час виконання ними службових обов'язків.

При цьому як указано у пояснювальній записці, що розроблення проекту цього Закону обумовлено необхідністю унормування питання матеріальної відповідальності військовослужбовців та деяких інших осіб згідно з положеннями статті 92 Конституції України, відповідно до якої права, свободи та обов'язки людини і громадянина, а також засади юридичної відповідальності особи можуть визначатися лише законами України.

Отже, на підставі вищевикладеного, варто констатувати той факт, що комплексний міжгалузевий інститут юридичної відповідальності військовослужбовців перебуває у постійному розвитку, що зумовлено

його соціальною природою та значним соціальним запитом щодо забезпечення законності, правопорядку, військової дисципліни як підґрунтя для належного виконання завдань у сфері національної безпеки та оборони України.

2. Тенденції трансформації інститутів кримінальної і адміністративної відповідальності військовослужбовців Збройних Сил України

В останні роки в Україні спостерігається тенденція до підвищення соціальної значущості і соціальної ролі Збройних Сил України та інших військових формувань. На тлі актуалізації ролі і значення військовослужбовців у суспільстві, останнім часом відбувалось оновлення нормативної основи притягнення їх до кримінальної і адміністративної відповідальності. З соціально-правової точки зору це обумовлено загостренням військово-політичної ситуації у східноєвропейському регіоні та необхідністю забезпечення законності та правопорядку у системі Збройних Сил України. З погляду формально-юридичної площини, це виявилось, як обґрунтовано зауважує А. Діденко, у новелізації законодавства про кримінальну і адміністративну відповідальність з акцентом на посилення суворості відповідальності³.

Аналіз чинного кримінального і законодавства про адміністративну відповідальність свідчить про активну динаміку удосконалення регламентації інституту юридичної відповідальності військовослужбовців. Зокрема, розділ XIX чинного Кримінального кодексу України («Кримінальні правопорушення проти встановленого порядку несення військової служби (військові кримінальні правопорушення») та Глава 13-Б Кодексу України про адміністративні правопорушення («Військові адміністративні правопорушення») у період з 2014 р. по лютий 2023 р. включно неодноразово доповнювалися^{4,5}. Це стало логічним наслідком системи соціально зумовлених чинників. Головними з них пропонуємо вважати такі: 1) необхідність посилення ефективності державної політики у сфері

³ Діденко А. Військових каратимуть за всією суворістю закону: у чому небезпека скандального законопроекту № 8271. *Інтернет-сайт інформаційного агентства Interfax-Україна* URL: <https://webcache.googleusercontent.com/search?q=c.ache:OosXdNrpjMwJ:https://interfax.com.ua/news/blog/879959.html&cd=18&hl=uk&ct=clnk&gl=ua> (дата звернення: 18.02.2023)

⁴ Кримінальний Кодекс України від 05.04.2001 р. № № 2341-III. *Офіційний Веб-портал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14/card2#Card> (дата звернення: 18.02.2023)

⁵ Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 р. № 8073-X. *Офіційний Веб-портал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10/card2#Card> (дата звернення: 18.02.2023)

захисту державного суверенітету і територіальної цілісності від незаконних посягань і збройної агресії; 2) активізація проведення військово-правової реформи (з акцентом на створення законодавчих гарантій того, що повноваження посадові особи Сектору безпеки і оборони застосовували виключно на користь держави і суспільства⁶); 3) удосконалення системи і змісту покарань для військовослужбовців у відповідності до універсальних міжнародних засад дотримання прав і свобод особи; 4) підвищення рівня законності та правопорядку у системі Збройних Сил України та інших військових формувань; 5) забезпечення в умовах глобалізації та європейської інтеграції гармонізації системи кримінального права України з міжнародним правом.

Чинний Кримінальний кодекс України передбачає покарання за скоєння кримінальних правопорушень. Слід зауважити, що у ст. 401 наведене поняття військового правопорушення. Так, кримінальним правопорушенням є діяння проти встановленого законодавством порядку несення або проходження військової служби, вчинені військовослужбовцями, а також військовозобов'язаними та резервістами під час проходження зборів. Військовими правопорушеннями є:

– стаття 403. Невиконання наказу.

– стаття 404. Опір начальникові або примушування його до порушення службових обов'язків.

– стаття 405. Погроза або насильство щодо начальника.

– стаття 406. Порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглості.

– стаття 407. Самовільне залишення військової частини або місця служби.

– стаття 408. Дезертирство.

– стаття 409. Ухилення від військової служби шляхом самокалічення або іншим способом.

– стаття 410. Викрадення, привласнення, вимагання військовослужбовцем зброї, бойових припасів, вибухових або інших бойових речовин, засобів пересування, військової та спеціальної техніки чи іншого військового майна, а також заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем.

– стаття 411. Умисне знищення або пошкодження військового майна;

– стаття 412. Необережне знищення або пошкодження військового майна;

– стаття 413. Втрата військового майна;

⁶ Овчінніков Р. М. Військові злочини: правове регулювання та шляхи удосконалення кримінального законодавства України. *Інформація і право*. 2017. С. 122

– стаття 414. Порушення правил поведження зі зброєю, а також із речовинами і предметами, що становлять підвищену небезпеку для оточення;

– стаття 415. Порушення правил водіння або експлуатації машин;

– стаття 416. Порушення правил польотів або підготовки до них;

– стаття 417. Порушення правил кораблеводіння;

– стаття 418. Порушення статутних правил вартової служби чи патрулювання;

– стаття 419. Порушення правил несення прикордонної служби;

– стаття 420. Порушення правил несення бойового чергування;

– стаття 421. Порушення статутних правил внутрішньої служби;

– стаття 422. Розголошення відомостей військового характеру, що становлять державну таємницю, або втрата документів чи матеріалів, що містять такі відомості;

– стаття 425. Недбале ставлення до військової служби;

– стаття 426. Бездіяльність військової влади;

– стаття 426-1. Перевищення військовою службовою особою влади чи службових повноважень;

– стаття 427. Здача або залишення ворогові засобів ведення війни;

– стаття 428. Залишення гинучого військового корабля;

– стаття 429. Самовільне залишення поля бою або відмова діяти зброєю;

– стаття 430. Добровільна здача в полон;

– стаття 431. Злочинні дії військовослужбовця, який перебуває в полоні;

– стаття 432. Мародерство;

– стаття 433. Насильство над населенням у районі воєнних дій;

– стаття 434. Погане поведження з військовополоненими;

– стаття 435. Незаконне використання символіки Червоного Хреста, Червоного Півмісяця, Червоного Кристала та зловживання нею;

– стаття 435-1 Образа честі і гідності військовослужбовця, погроза військовослужбовцю.

Аналіз динаміки внесення відповідних змін до розділу XIX КК вказує на те, що більшість змін було внесено у 2014, 2015 та 2022 р. Відповідні періоди припадають на активізацію використання (застосування) Збройних Сил України та інших військових формувань у виконанні завдань із захисту державного суверенітету і територіальної цілісності України. В цілому військовим правопорушенням притаманним є як загальні ознаки злочину (кримінального правопорушення), так і спеціальні ознаки. Зокрема, це особливий об'єкт посягання (встановлений законодавством порядок несення або проходження військової служби), особливий суб'єкт (військовослужбовець, а у разі вчинення більшості військових злочинів також і військовозобов'язаний під час проходження останнім навчальних (перевірних) або спеціальних зборів), специфічна кримінальна

протиправність (визнання діяння військовим правопорушенням тільки в тому разі, якщо воно прямо передбачене у розділі XIX Особливої частини КК України). Деталізуємо їх.

Так, встановлений законодавством порядок несення та проходження військової служби (військовий правопорядок) – це сукупність таких, що виникають у процесі життя і бойової діяльності військ, суспільних відносин, закріплених у законах, військових статутах, положеннях про проходження служби різними категоріями військовослужбовців та інших актах законодавства.

Суб'єктний склад представлений не тільки військовослужбовцями, а й військовозобов'язаними під час проходження ними відповідних зборів. Військовослужбовцями є особи, які проходять військову службу у Збройних Силах України та інших військових формуваннях. Військова служба є державною службою особливого характеру, яка полягає у професійній діяльності придатних до неї за станом здоров'я і віком громадян України, пов'язаній із захистом Вітчизни. Видами військової служби є: 1) строкова військова служба; 2) військова служба за контрактом осіб рядового, сержантського і старшинського складу; 3) військова служба (навчання) курсантів (слухачів) вищих військових навчальних закладів, а також вищих навчальних закладів, які мають у своєму складі військової інститути, факультети військової підготовки, кафедри військової підготовки; 4) військова служба за контрактом осіб офіцерського складу; 5) військова служба за призовом осіб офіцерського складу. У свою чергу, Військовозобов'язаними є особи, які перебувають у запасі для комплектування Збройних Сил України чи інших військових формувань на особливий період, а також для виконання робіт із забезпечення оборони держави. Згідно із законодавством України вони періодично призиваються на навчальні (або перевірні) та спеціальні збори. Військовозобов'язані під час проходження ними навчальних або інших зборів прирівнюються до військовослужбовців: вони приймають на зборах військову присягу, їм присвоюються військові звання, вони носять військову форму одягу та відзнаки військовослужбовців, як і військовослужбовці, поділяються на рядовий, сержантський і старшинський та офіцерський склад, мають однакові з військовослужбовцями права й обов'язки, що випливають з умов військової служби, тощо. Військовозобов'язаними також є резервісти – особи, які у добровільному порядку проходять службу у військовому резерві Збройних Сил України чи інших військових формувань. В окремих нормах розділу XIX Особливої частини КК як суб'єкти злочину вказуються лише військовослужбовці (частини 2 і 3 ст. 407, ч. 1 ст. 409, ч. 1 ст. 410, ст. 431), у т. ч. військовослужбовці строкової служби (ч. 1 ст. 407). Відтак, законодавцем зроблено винятки із загальної норми (ч. 1 ст. 401) про те, що військові кримінальні правопорушення вчинюються як

військовослужбовцями, так і військовозобов'язаними під час проходження останніми навчальних (перевірних) або спеціальних зборів.

Наведене вище доводить, що чинна редакція КК України робить акцент на специфічних ознаках військових правопорушень. Це дає можливість відмежувати військові злочини від інших протизаконних дій⁷. Це, перш за все, стосується адміністративної відповідальності військовослужбовців, яка є своєрідною альтернативою кримінальної відповідальності. Слід зауважити, що тривалий час в Кодексі України про адміністративні правопорушення не існувало окремої глави, яка б містила склади адміністративних правопорушень цільової категорії – військовослужбовців. В 2015 році кодекс було доповнено главою 13-Б, яка містить 11 складів адміністративних правопорушень, які розраховані на адміністративно-правову охорону відносин у сфері військової служби. Зокрема, запроваджено відповідальність за відмову від виконання наказу або інших законних вимог командира (начальника), самовільне залишення військової частини або місця служби, необережне знищення або пошкодження військового майна, зловживання військовою службовою особою владою або службовим становищем, перевищення військовою службовою особою влади чи службових повноважень, недбале ставлення до військової служби, бездіяльність військової влади, порушення правил несення бойового чергування, порушення правил несення прикордонної служби, порушення правил поведіння зі зброєю, а також речовинами і предметами, що становлять підвищену небезпеку для оточення, розпивання пива, алкогольних, слабоалкогольних напоїв військовослужбовцями.

Серед особливих характеристик адміністративної відповідальності військовослужбовців в Україні пропонуємо виокремити такі:

1) адміністративна відповідальність військовослужбовців за скоєння правопорушень, які містяться у Главі 13-Б настає за порушення, не всі з яких стосуються безпосередньо службової діяльності⁸. Для цього є дисциплінарна відповідальність, яка настає за порушення, пов'язані з виконанням службових обов'язків. Такий крок вважаємо виправданим, адже адміністративна відповідальність військовослужбовців має розглядатися, перш за все, як засіб підвищення рівня не лише службової, а й соціальної дисципліни серед військовослужбовців, підвищення їх

⁷ Науково-практичний коментар до ст. 401 Кримінального кодексу України. *Интернет-сайт «Liga 360»*. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/KK004924> (дата звернення: 15.02.2023)

⁸ Топали Ю, В. Особливості адміністративної відповідальності військовослужбовців в Україні. URL: <http://dspace.oduvs.edu.ua/bitstream/123456789/1663/1/%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D0%9A%D0%BE%D1%80%D0%BE%D0%BF%D0%B0%D1%82%D0%BE%D0%B2%20%D0%A2%D0%BE%D0%BF%D0%B0%D0%BB%D0%B8.pdf> (дата звернення: 17.02.2023)

іміджу та авторитету серед широких мас населення, підвищення рівня обороноздатності держави;

2) адміністративна відповідальність військовослужбовців, як підвид адміністративної відповідальності, характеризується особливою сферою – публічного адміністрування сфери проходження громадянами України військової служби. За своєю сутністю вона є ретроспективною (негативною) і являє собою реакцію держави від імені суспільства в особі уповноважених службових осіб і органів на вчинення адміністративного правопорушення, має негативні наслідки для військовослужбовців як потенційних правопорушників і полягає у застосуванні до них специфічних заходів державного примусу;

3) адміністративна відповідальність військовослужбовців виникає з моменту ухвалення адміністративно-юрисдикційних рішень щодо військовослужбовця;

4) адміністративна відповідальність військовослужбовців безпосередньо пов'язана з виконанням ними службових обов'язків, але й той же час, потенційні правопорушники можуть не завжди бути пов'язані відносинами службового підпорядкування (що є характерним для дисциплінарної відповідальності) або будь-якими іншими відносинами з державними органами (посадовими особами), які уповноважені державою застосовувати до правопорушників адміністративні стягнення і наділені для цього відповідними державно-владними повноваженнями;

5) притягнення військовослужбовців до адміністративної відповідальності характеризується публічністю і передбачає застосуванням до правопорушників адміністративних стягнень, які мають на меті попередити скоєння подібних правопорушень у майбутньому, має здійснити певний вплив на правову свідомість військовослужбовця з метою виховання його у дусі служіння загальносуспільним інтересам і додержання чинного законодавства України;

6) у порівнянні з кримінальною відповідальністю, адміністративна відповідальність військовослужбовців характеризується менш складним, спрощеним, процесуальним порядком застосування заходів адміністративного примусу, наприклад, здебільшого уповноважені на те посадові особи мають право накладати стягнення на місці вчинення правопорушення, що створює умови для його оперативного (швидкого) впливу на правопорушника⁹,

⁹ Поштаренко Оксана. Поняття, сутність та зміст адміністративної відповідальності в умовах нової парадигми адміністративного права. Підприємництво, господарство і право. 2020. № 3 С. 177

7) адміністративна відповідальність військовослужбовців відповідає загальносуспільним інтересам у формуванні потужної системи оборони держави, забезпечення законності у лавах Збройних Сил України та інших військових формуваннях.

Застосовується органами державного управління (уповноваженими посадовими особами), які уповноважені на це державою і вважається, головним чином, позасудовим видом юридичної відповідальності, але здебільшого адміністративні стягнення накладаються судами (суддями) шляхом винесення постанови про накладення адміністративного стягнення, але і в таких випадках зберігається саме адміністративний порядок притягнення до відповідальності.

ВИСНОВКИ

З урахуванням вищевикладеного вважаємо, що юридична відповідальність військовослужбовців є особливим соціально-правовим феноменом. Правова природа юридичної відповідальності такої категорії осіб, які у відповідності до законодавства реалізують конституційні задачі із забезпечення національної безпеки та оборони України походить, перш за все з необхідності охорони відносин законності і правопорядку, необхідністю задоволення високих очікувань суспільства щодо ефективного рівня функціонування системи забезпечення національної безпеки і оборони. Окрім цього, примусовий характер юридичної відповідальності військовослужбовців сприймається у суспільстві як державно-владна гарантія дотримання прав і свобод кожного члена суспільства та чинник підвищення авторитету держави та позитивного іміджу військової служби у суспільстві.

АНОТАЦІЯ

Проаналізовано соціально-правову природу та наведено комплексну характеристику інституту юридичної відповідальності військовослужбовців Збройних Сил України в аспекті забезпечення законності і правопорядку в державі. У контексті висвітлення охоронної функції правової системи підкреслено, що юридична відповідальність військовослужбовців виконує головне соціально значуще завдання, яке полягає у вчасному та оперативному реагуванні держави на порушення законодавства військовослужбовцями як особливою соціальною категорією, яка виконує законодавчо передбачений обов'язок захищати від збройної агресії державу та забезпечувати її обороноздатність. Зазначено, що юридична відповідальність військовослужбовців характеризується особливим суб'єктним складом: суб'єктний склад

представлений не тільки військовослужбовцями, а й військовозобов'язаними під час проходження ними відповідних зборів. Військовослужбовцями є особи, які проходять військову службу у Збройних Силах України та інших військових формуваннях.

Акцентовано увагу на нормативному закріпленні інституту кримінальної відповідальності військовослужбовців за скоєння військових правопорушень, а також визначено особливості адміністративної відповідальності за скоєння правопорушень у сфері військової служби. Доведено, що правова природа юридичної відповідальності військовослужбовців витікає з необхідності здійснення охорони відносин законності і правопорядку, задоволення високих очікувань суспільства щодо ефективного рівня функціонування системи забезпечення національної безпеки і оборони. У свою чергу, примусовий характер юридичної відповідальності військовослужбовців сприймається у суспільстві як державно-владна гарантія дотримання прав і свобод кожного члена суспільства та чинник підвищення авторитету держави та позитивного іміджу військової служби у суспільстві.

Література

1. Скуріхін С. М. Статусна та компетентна правова культура військовослужбовців Збройних Сил України : монографія / за ред. Ю. М. Оборотова. Одеса : Фенікс, 2011. 212 с.

2. Про українське право. Часопис кафедри теорії та історії держави і права Київ. нац. ун-ту імені Тараса Шевченка / За ред. проф. І. Безклубого. К., 2010. Чис.V. 367 с.

3. Діденко А. Військових каратимуть за всією суворістю закону: у чому небезпека скандального законопроекту №8271. Інтернет-сайт інформаційного агентства Interfax-Україна. URL: <https://webcache.googleusercontent.com/search?q=c.ache:OosXdNrpjMwJ:https://interfax.com.ua/news/blog/879959.html&cd=18&hl=uk&ct=clnk&gl=ua> (дата звернення: 18.02.2023)

4. Кримінальний Кодекс України від 05.04.2001 р. № № 2341-III. Офіційний Веб-портал Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14/card2#Card> (дата звернення: 18.02.2023)

5. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 р. № 8073-X. Офіційний Веб-портал Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10/card2#Card> (дата звернення: 18.02.2023)

6. Овчинников Р. М. Військові злочини: правове регулювання та шляхи удосконалення кримінального законодавства України. Інформація і право. 2017. С. 122

7. Науково-практичний коментар до ст. 401 Кримінального кодексу України. Інтернет-сайт «Liga 360». URL: <https://ips.ligazakon.net/document/КК004924> (дата звернення: 15.02.2023)

8. Топали Ю, В. Особливості адміністративної відповідальності військовослужбовців в Україні. URL: <http://dspace.oduvs.edu.ua/bitstream/123456789/1663/1/%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D0%9A%D0%BE%D1%80%D0%BE%D0%BF%D0%B0%D1%82%D0%BE%D0%B2%20%D0%A2%D0%BE%D0%BF%D0%B0%D0%BB%D0%B8.pdf> (дата звернення: 17.02.2023)

9. Поштаренко Оксана. Поняття, сутність та зміст адміністративної відповідальності в умовах нової парадигми адміністративного права. Підприємництво, господарство і право. 2020. № 3 С. 177

Information about the authors:

Melnyk Sergiy Mykolaiovych,

Doctor of Legal Sciences, Associate Professor,
Head of the Institute of Military Law,
Yaroslav Mudryi National Law University
4, Dynamivska Str., Kharkiv, 61023, Ukraine

Hryhorenko Yevhen Ivanovych,

Candidate of Legal Sciences, Associate Professor,
Professor at the Department of Military Law,
Institute of Military Law,
Yaroslav Mudryi National Law University
4, Dynamivska Str., Kharkiv, 61023, Ukraine

Perederii Oleksandr Serhiiiovych,

Candidate of Legal Sciences, Associate Professor,
Professor at the Department of Military Law,
Institute of Military Law,
Yaroslav Mudryi National Law University
4, Dynamivska Str., Kharkiv, 61023, Ukraine